

AHMET RIZA VE MEŞVERET GAZETESİ

Arş. Gör. Melis ERGENEKAN

Yeditepe Üniversitesi İletişim Fakültesi

Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

İstanbul

ÖZET

Şerif Mardin'in "Jön Türklerin Siyasi Düşünceleri 1895-1908" isimli kitabı Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki siyasi gelişmeleri, devleti kurtarmak için düşünülmüş fikir akımlarını ve laik bir ulus devletin kurulmasıyla sonuçlanacak olan modernleşme sürecindeki önemli isimleri okuyucuya aktarmaktadır. Jön Türkler arasında sivrilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin savunduğu fikirler, Cemiyetle ihtilafa düşen liberal ve dinci yaklaşımlar, aslında ayrı ayrı her grubun "imparatorluğu nasıl kurtarırız" sorusuna odaklandığı bir dönemde incelenmiştir. Batılı düşüncelerin etkisi ve ilerleme kavramı, devleti bir arada tutma amacı taşıyan Osmanlıcılık fikriyle birleşmiş, din faktörü ise Jön Türkler arasında ortak bir anlayışa konu olamamış, düşünürler tarafında farklı yorumlanmıştır. Türkiye tarihinde modernleşme sürecinin en önemli köşe taşlarından olan ve birçok akademik çalışmaya ilham vermiş olan bu akımın en geniş kapsamlı analizlerinden biri de Şerif Mardin'in kitabıdır. Bu çalışmada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris başkanlığını üstlenmiş olan Ahmet Rıza Bey'in fikirleri üzerinden Jön Türk hareketi ve imparatorluğun son dönemlerindeki düşünce akımları anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlıcılık, Pozitivizm, Çağdaşlaşma

AHMET RIZA AND MECHVERET

ABSTRACT

Şerif Mardin's book, entitled "Political Thoughts of Young Turks, 1895-1908", enlightens the readers about the political developments in the last periods of Ottoman Empire, and in doing so chronicles currents of thought aimed to save the Ottoman empire and pinpoints prominent thinkers involved in the modernization process that would lead to the establishment of the Turkish secular nation-state. The book analyzes ideas defended by the Committee of Union and Progress-the most distinguished organisation among the Young Turks-, as well as the Liberal and Islamist approaches conflicting with those of the Committee and sheds light to an era during which all political fractions dealt with a common question: "How can we save the Empire?".

The influence of European ideas and the concept of progress coupled with the Ottomanist view aimed at holding the state together, and the factor of religion were far from establishing a common ground within the Young Turks movement but instead were subject to diverse interpretations. This movement has been one of the most significant milestones of modernization process in Turkish history and has inspired many academical studies. Yet it finds one of its most comprehensive analyses in the work of Şerif Mardin. In this study, the Young Turks movement and its doctrines are explained through the ideas of Ahmet Rıza, the leader of the Committee of Union and Progress Paris branch.

Key Words: Committee of Union and Progress, Ottomanism, Positivism, Modernisation

GİRİŞ

Ahmet Rıza Bey'in doğduğu yıl olan 1858'de henüz önderlerinden biri olacağı Jön Türk hareketinin selefi sayabileceğimiz Yeni Osmanlılar cemiyeti kurulmamıştı.1839 yılında "Gülhane Hatt-ı Hümayunu"nun yayınlanmasıyla başlayan Tanzimat Dönemi, fermanla getirdiği yeniliklere karşı gelişen olumsuz tepkilerin gölgesinde devam ediyordu. Tanzimat Fermanı ile tüm vatandaşlar Osmanlı vatandaşı sayılarak, Müslüman uyruklular ile Hristiyan uyrukluların yasa önünde eşitliği sağlanmıştı. Ayrıca padişahın yetkilerine de sınırlamalar getirilmişti. Bu anlamda batılılaşma çabalarını içinde barındıran Tanzimat reformlarını yeterli bulmayan aydınların söylemlerinin en önemli sebebi kuşkusuz reformların imparatorluğun çöküşünü durduramamış olmasıydı. Ayrıca anayasacılık kavramına ağırlık veren bu eleştirel kesimin padişahın yetki sınırlamasından tatmin olmadığı da bilinmekteydi. Bu yetki kısıtlaması beraberinde bir yasama organı getirmemişti. Fermanın nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar yerine Hristiyanlara yönelmiş olması da ortaya çıkan olumsuz tepkilerin başlıca sebeplerindendi. İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinden Mizancı Murat Bey'in deyimiyle, Müslümanların büyük bir kısmı gururları dolayısıyla Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanına itiraz etmişlerdi. (Mardin,2006:131)

Aydınlanma çağı temsilcilerinin akılcı düşüncesinden esinlenen Yeni Osmanlılar ve anayasacılık akımları işte bu olumsuz tepkilerin ışığında gelişti.1860'larda Tanzimat uygulamalarına karşı bir eleştiri hareketi olarak doğan ve bir grup bürokrat yazar ve subaydan oluşan Yeni Osmanlılar temel olarak anayasacı ve islamcı görüşlerin bir birleşimi niteliğiyle ortaya çıktı. Bu akım ilerici ve tutucu öğeleri birlikte taşıyordu. Anayasacılık eylemin ilerici niteliğini belirtiyordu, öte yandan islam dini tutucular tarafından değişmeye karşı bir silah olarak kullanıldığından islamcılık eylemin tutucu bir özellik kazanmasına yol açtı. (Kongar, 2007:67) Ahmet Rıza Bey'in fikirleri çerçevesinde bu tutucu yaklaşımın yerine konan düşünceler karşılaştırma yapmamızı sağlayacak önemli verilerdendir.Yeni Osmanlıların amacı Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir "meclis-i meşveret"in kurulmasını sağlayarak siyasi iktidarın paylaşılmasını kurumlaştırmak, bir kuvvetler ayırımı sağlamaktı. Kuvvetlerin dengesi, yürütmeyi kurulacak olan meclise karşı sorumlu tutmakla elde edilecekti. (Mardin,2006:33)

Tanzimat dönemi reformlarının yeterli olmadığı fikrinden beslenen bu modernleşme eğilimli anayasacılık fikirleri 1876'da Birinci Meşrutiyet'in ilanı ile doruk noktasına ulaşmıştı. Bu somut kazanımların ulaştıkları noktada kalacakları süre kısıtlı da olsa, bundan böyle ilerici ve devrimci fikirlere dayanak oluşturacak olan ilk ve son Osmanlı anayasası Kanun-i Esasi yürürlükteydi artık.

Anayasanın kurduğu, 69 Müslüman ve 46 Hristiyan mebusan oluşan meclis 19 mart 1877'de açıldı. Fakat meclisin ömrü uzun olmadı, Nisan 1877'de patlak veren Osmanlı-Rus savaşı ve meclisin çalışmalarının savaşın gölgesinde kalması II. Abdülhamit'e beklediği fırsatı verdi ve Ruslarla 13 Ocak'ta mütareke yapılmasından az sonra, Abdülhamit 13 Şubat 1878'de meclisi dağıttı; anayasadaki deyimine göre "erteledi". (Berkes,2007:336) Böylece Kanun-i Esasi'nin teorik olarak yürürlükte kaldığı ama hükümlerinin uygulanmadığı 1878-1908 arası devam eden istibdat dönemi başlamıştı. Anayasanın askıya alınması, baskı rejimine karşı gizli örgütlenmelerin gelişmesiyle başlayan ve İkinci Meşrutiyet ile sonuçlanan bir sürecin başlangıcıydı sadece. Padişahın baskısına karşı yönelmiş siyasal nitelikli bir örgütlenme ve 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanında itici güç olan bir devrimci grup olarak Jön Türk akımı bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu akım "İttihat ve Terakki Cemiyeti" etrafında giderek güçlenerek sonunda Abdülhamit'i İkinci Meşrutiyet'e zorlamıştır.

Emre Kongar, Genç Türk akımının imparatorluğun çağdaşlaşması açısından olumlu etkilerini şöyle ifade etmektedir : "İlk etki, 1908 devriminin siyasal niteliğinde görülür. Hemen hemen ilk kez geniş halk yığınları, devrimi, dinsel açı yerine bir ölçüde de olsa, siyasal açıdan değerlendirdiler. Bir başka deyişle din ile siyaset arasındaki ayrımın ilk tohumları 1908 devrimi ile atıldı. İkinci olarak Türk ulusçuluğu kavramı, Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan öteki etnik gruplara oranla çok geç de olsa, Genç Türkler tarafından ortaya atıldı. Üçüncü bir etkiyi de, Osmanlı siyasal yaşamına parti kavramının ve uygulamasının girmesinde görüyoruz. Dördüncü bir etki, askeri öğrenciler arasında laik ve siyasal örgütlerin kurulmasıydı." (Kongar, 2007:69)

Jön Türk akımı içinde sivrilmiş önderlerden biri Ahmet Rıza'dır.1889 yılında Askeri Tıbbiye Mektebi'nde kurulan *İttihad-ı Osmani Cemiyeti* daha sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almış ve Ahmet Rıza örgütün Paris şubesi başkanlığını üstlenmiştir.

1895'den itibaren Meşveret gazetesini ve Fransızca ekini çıkarmaya başlamıştır. İttihatçıların ağırlık merkezi Meşveret etrafında toplanmıştır.

I- İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ KURUCULARINDAN AHMET RIZA BEY

A) POZİTİVİZM ETKİSİNDE BİR JÖN TÜRK

Ahmet Rıza'nın, fikirlerine damgasını vurmuş olan pozitivistliğe duyduğu ilginin temel sebeplerinden biri Avusturyalı annesinin etkisi sonucunda genç yaşta Batı'yla ilgilenmiş olmasıdır. Gençlik döneminde onu düşündüren bir başka konu Anadolu köylülerinin durumudur. Babasının sürgüne gönderildiği Konya'ya yaptığı ziyaretler ona bu konu hakkında fikir vermiştir. Köylünün sefaleti karşısında bunun tarımın geriliğinden ileri geldiğini sanarak Fransa'ya gidip ziraat öğrenmeye karar vermiştir. Grignon Ziraat Okulu'ndan mezun olduktan sonra Türkiye'ye dönmüş ve Ziraat Bakanlığı'nda bir memurluğa atanmıştır. Ahmet Rıza, buranın Türk tarımının ve köylüsünün kalkınması için çalışan bir yer değil, memurların geçim yuvasını olduğunu kavramış, köylünün geri kalışının modern tarım yöntemlerini bilmeyişinden ileri geldiğini sanısında olduğu için, Ziraat Bakanlığı'ndan Eğitim Bakanlığı'na geçmiştir. (Berkes,2007:394) Bursa Maarif Müdürü olduğu dönemde düşüncelerini eğitim alanında gerekli olan yenilikler, özellikle de Batı'nın nasıl ilerlediği sorusu üzerinde yoğunlaştırmıştır. Sonunda istifa etmesinin nedeni, bu soruya sağlam yanıtlar aramak için çareyi Fransa'ya dönmekte bulmasıdır.

Paris'e gitmesiyle pozitivist fikirlere daha da bağlanmış olan Ahmet Rıza, pozitivistliği ilk olarak 1887 yılında Dr.Robinet'nin Auguste Comte hakkında yazdıklarını okurken keşfetmiştir. Paris'te de *positiviste*'lerin derneğine girmiş, onların parolası olan *Ordre et Progrès*'yi yeni Türk fikir hareketinin parolası haline getirmek istemiş, gençler ufak bir değişiklikle cemiyetin adına "İttihat ve Terakki" (Union et Progrès) demeyi kabul etmişlerdir. (Ülken,1999:125) 1895 yılı aralık ayı başında da cemiyetin yayın organı Meşveret çıkmaya başlamıştır.

"Gazete çıkaracağımı İstanbul'a, cemiyete haber verdim. Gazetenin ismi, hatta cemiyetin bile ismi henüz kararlaştırılmamıştı. İstanbul, İttihad-ı İslam diyordu Ben bütün Osmanlıların çıkarlarına çalışacağı için İttihad ve Terakki ünvanını daha uygun gördüm. Öyle kabul edildi Gazetenin ismini de Meşveret koydum." (Ahmet Rıza,1988:12) Bu ifade Ahmet Rıza

grubunun Pan-Ottomanist yaklaşımını da vurgulamaktadır. Cemiyetin ismi dışında Ahmet Rıza Bey ile merkez arasında anlaşmazlıklara neden olan bir diğer etmen de Ahmet Rıza'nın laik düşünce tarzıdır. Rıza'nın liderliğine ilk meydan okuma Mizancı Murat'ın 1896'da Paris'e gelmesi olmuştur. "Mizancı Murat bir liberaldi, buna rağmen hilafete ve imparatorluğun islami niteliğine Rıza'dan çok daha fazla önem veriyordu." (Zürcher,2001:132)

1897'de Mizancı Murat'ın cemiyetin liderliğini üstlenmesi ve cemiyetin merkezinin Cenevre'ye taşınmasından sonra Ahmet Rıza'nın görevi sadece Fransızca Meşveret'in başında bulunmak olarak kabul edilmiştir. Şerif Mardin'in deyişiyle bu tarihten sonra Ahmet Rıza artık düşündüklerini serbestçe ifade etmek fırsatını elde etmiştir, dolayısıyla 1897'den sonraki yazıları özellikle önemlidir. Cenevre Jön Türkleri ile temasını kesmeyen Ahmet Rıza onları eleştirmekten de geri durmamıştır. Padişah'ın, yazılarını ve dergilerini satın alacağını anlayan Jön Türkler'in dergi kurmayı şantaj aracı saymalarını kınamıştır. Kendi yazılarının asla satılık olamayacağını düşünmüştür.

"Sultan Abdülhamit devrinde herkesin gözü parada idi. Hafiyeler, dalkavuklar hep hediye, imtiyaz almayı düşünürlerdi. Para için şantaj yaparlardı. Parasız bir iş görmeyi kimse tasavvur etmezdi. İşte bunlar benim Paris'te Meşveret'i mutlak bir kişisel çıkarlara hizmet amacıyla yayınladığıma kapıldılar. Padişah'tan susmam karşılığı bir şey almadığım anlaşılınca, bir başka taraftan para alıyorum zannedildi." (Ahmet Rıza, 1988:13) Ahmet Rıza ayrıca anılarında para kabul etmediği ve yayına devam ettiği için sarayın kendisini gıyaben yargılayarak mal varlığına el konularak prangaya mahkum ettiğini belirtmektedir. Paris mahkemesinde aleyhinde dava da açılmıştır; mahkeme beraatına karar vermiştir.

Cemiyetin Cenevre'ye taşınmasından kısa süre sonra padişahın temsilcileri Mizancı Murat'ı ve hareketin bazı ileri gelenlerini "Sultana ıslahatlarında yardımcı olmaları" için geri dönmeye ikna etmeyi başarmıştır. Bundan sonra çoğu Jön Türk önderi inanırlık ve güvenilirliğini yitirmiştir. Onların tavrı Ahmet Rıza'yı haklı çıkarmış ve Ahmet Rıza bir kez daha sürgündeki hareketin tartışmasız önderi olmuştur. (Zürcher,2001:133) 1902 yılında Paris'te yapılan Jön Türk Kongresi'nden sonra Meşveret'in yerini Şura-yı Ümmet almıştır.

“Türkçe Meşveret’i sonra Şura-yı Ümmet adıyla Mısır’da yayınlamaya başladık ve Meşrutiyetin ilanına kadar öylece devam ettik.” (Ahmet Rıza,1988:17)

B) AHMET RIZA BEY’İN SİYASİ FİKİRLERİ

Ahmet Rıza’nın Avrupa’da kaleme aldığı ilk yazılarda ve Padişah’a gönderdiği tasarımlarda öne çıkan en belirgin temalardan biri, bir uzmanlar zümresi olmadan hükümet etmenin gereklerinin yerine getirilemeyeceği fikridir. Bu fikre göre tabiat kanunlarını en iyi şekilde uzmanlar inceleyebileceklerine göre siyaseti de onlara bırakmak gerekirdi. Ahmet Rıza’nın yazılarında mevcut olan bir diğer tema, bireylerin ihtiyacının maddi dünyayla sınırlandırıldığı fikridir. Bu yaklaşıma göre mevcut olan koşullar, yapılması gerekenlerin neler olduğunu belirlemektedir. 1890’lardaki koşullar ziraat ve sanayinin geliştirilmesi gerektiğine işaret ediyordu ve halkın da bu gerekliliği anlayabilmesi için eğitilmesi bir zorunluluktur.

Ahmet Rıza’nın eğitim konusuna verdiği önem yazılarında belirgindir. 1894’te Abdülhamit’i uyarmak için bastırıldığı muhtıralardaki satırlar, eğitime verdiği öneme örnek teşkil etmektedir. Bu muhtıralara göre padişahın korkmasına hiç gerek yoktu çünkü halkın istediği anayasa rejimi, cumhuriyet ya da grev hakkı gibi şeyler değildi. Halkın istediği haklarını çiğnemeyen, varlıklarını memurların keyfi yönetimine çiğnetmeyen bir yönetimin kurulmasıydı. Anayasalı meşrutiyet yönetimini yeniden getirmekle böyle bir yönetim sağlanabilirdi. Böyle bir yönetim, ilkokuldan üniversiteye kadar genişleyecek bir eğitim programını da uygulamalıydı. (Berkes,2007:394)

Abdülhamit’e verdiği tasarımlardan bahseden bir risalesinin önsözünde “Maarifin ıslahına dair arzettiğim layihanın hiçbir faydası görülmedi” dedikten sonra, “Devlet ve milletin istikbali tehlikededir. Bizi bundan kurtarmak için dünyanın inkişaf sebebi olan öğretim ve eğitimden başka çare yoktur” tavsiyesinde bulunuyordu. (Ülken,1999:132) Sözü edilen layiha, Padişah’a gönderilen ve memleketteki eğitim sisteminin reformunu amaçlayan bir projedir.

Ahmet Rıza Bey’in din konusundaki düşünceleri de onun dünya görüşünü anlayabilmemiz için yol göstermektedir. Ona göre İslam sosyal bir harç olarak önemlidir. *Revue Occidentale*’a yazdığı ve bu konuya ayırdığı ilk makalesine göre de İslam sosyal gelişmeye Hristiyanlıktan

daha elverişlidir. Makale, İslam medeniyetlerinin çöküşünde İslamın rol oynadığı şeklindeki Batılı tezi reddetmektedir. Ahmet Rıza'nın teorisinde İslam bir engel olarak görülmemektedir. Batının İslamın ilerlemeye engel bir din olduğu şeklindeki argümanı ve Türklere yönelik "barbar"lık ithamı eleştirilmektedir. Ona göre Türklere yöneltilen barbar suçlaması, gerçeği reddetmek, haysiyete saldırmak demektir ve bu suçlama Batı ile Doğu arasındaki ilişkileri güçleştirecek bir etkidir.

Batıdaki yaklaşım için şu ifadeyi kullanmıştır: "Daima Müslüman vahşiliğine ve dininin bilgiye, aydınlanmaya karşı geldiğine, insanların kanun önünde eşitliklerini kabul etmediğine inanılmasını isterler. Buna misal olarak da, İslam memleketlerinin bugünkü durumlarını gösterirler." (Ahmet Rıza, 1982:194) Ahmet Rıza'ya göre İslamı tarafsız olarak ele alan tek isim Pierre Lafitte'dir. Lafitte, İslam memleketlerinin Hristiyan ülkelere oranla daha toleranslı olduğunu savunmuştur. Ahmet Rıza'ya göre bu tolerans, imparatorluğu meydana getiren unsurlar arasında milliyetçilik akımının yayılmasında ve sonunda imparatorluğun parçalanmasında başlıca etkenlerden biridir.

Ahmet Rıza'nın İslam'ın sosyal bakımdan ilerlemeye uygun olduğu şeklindeki düşüncesine Yeni Osmanlılar'da da rastlamak mümkündür. Fakat onu Yeni Osmanlılar'dan ayıran özelliği, İslam dinini toplum mekanizmasını meydana getiren "şey"lerle bir sayması ve ona vahy-i ilahi olarak değer vermemesidir. Din ile ilgili görüşlerini kendi ifadesiyle şöyle aktarmak mümkündür: "Dine karşı yönelttiğim tariz ve tenkitler, asla, sükun içinde kendi muhitlerinde ibadetlerini sürdüren dindarlara karşı değil, militan ve saldırgan mutaassıblara yobazlara karşıdır. Müsamahasızlık vaazında bulunamayacağım gibi, aksine, dini vecibelerin, siyasetten ayrılmış olarak serbestçe icra edilmesine de taraftarım. Ayrıca, dini fikirler, inançlar, felaketzedelere teselli ve ümit bahşeder. Dinler ekseriya fazilet aşkını telkin eder ve birçok ahvalde, içtimai kanunların yerini alır, boşluklarını doldurur. Bu itibarla, mazide olduğu gibi, bugün de, bir takım ızdırapları dindirmekte, bir takım sefaletleri hafifletmekte ve tesadüfün veya tabiatın talihden yoksun bıraktığı kimseleri tesellide büyük hizmetler gören dini, rahat bırakmak, dine müdahale etmemek lazımdır." (Ahmet Rıza, 1982:226)

Onun düşünme tarzı göz önüne alınırsa dine sosyal bir anlam yüklemesi aslında çok da şaşırtıcı değildir; Ahmet Rıza siyasi olarak nitelendirilebilecek unsurlardan çok, sorunun daha

derinlere giden yanlarını incelemektedir. Onun reform siyasetinde öncelik verdiği, politikanın altında yatan sosyal sürecin analizidir. Sosyal gelişmeye olan inancı, bu gelişmenin doğal ve sürekli olduğunu düşünmesi, Ahmet Rıza'nın ihtilal aleyhtarlığını da açıklamaktadır. İmparatorluğun reform potansiyeli konusundaki bu iyimser yaklaşımı, Avrupa'da kaldığı yıllar boyunca değişmiştir.

II- MEŞVERET VE FRANSIZCA EKİ

A) TÜRKÇE MEŞVERET'TE SİYASİ FİKİRLER

Ahmet Rıza'nın Türkçe Meşveret'te ve Fransızca ekinde yazdığı konular birbirinden farklıdır. Fransızca ekte yazdıklarında daha evrensel ve Comte felsefesine yakın fikirler görülmüştür. Türkçe Meşveret'te ise daha çok iç sorunlara ağırlık verilmiş, vatani kurtarma ve padişahın baskıcı yönetimi üzerine yazılar yer almıştır. Gazetenin başyazarı daima Ahmet Rıza olmuştur. "Meşveret esasında yüksek bir fikir gazetesi olmaktan çok, *militant* bir siyaset gazetesiydi. Burada, Abdülhamit idaresinden kaçanların şikayetleri toplanıyor, Türkiye'den gönderilen mektuplar takma adlarla yayınlanıyordu. Fakat arasıra Ahmet Reşit, Dr.Nazım, Halil Ganem, H.Figani, Fuat vb. imzalı yazılar çıkıyordu." (Ülken,1999:130)

1895 yılı sonundan 1897 yılı başına kadar düzenli olarak çıkan Türkçe Meşveret'te en belirgin konulardan biri, Osmanlı İmparatorluğu'nun zaafından şikayet etmedir. Pozitivizmin doğrudan bir sonucu olarak, halka yukardan bakan ve İmparatorluğun durumunda halkın da hükümet kadar sorumlu olduğunu iddia eden bir yaklaşım söz konusudur. Ahmet Rıza'nın Batı tecrübesine ve bilgisine dayanan kendine güveni, Meşveret'teki yazılarında göze çarpmakta ve Cemiyet'in diğer üyeleriyle anlaşmazlık yaşamasına yol açmaktadır. Yazar sahip olduğu bilgiden dolayı herkesin kendi göstereceği yoldan yürümek zorunda olduğuna inanmaktadır.

Meşveret'te dikkati çeken bir diğer fikir de 1876 Anayasası'nın milletin hazır olmadığı bir zamanda ilan edildiğine ilişkin görüştür. Halka karşı güvensizlik bu noktada da belli olmakta ve yazarı Yeni Osmanlılardan ayırmaktadır. Bu bakış açısına rağmen Meşveret'te Anayasanın tekrar yürürlüğe konmasını talep eden makalelerin belirmesi, Cemiyet'in merkezinin verdiği direktiflerle açıklanabilir.

Ahmet Rıza Bey'in düşüncelerinde en öncelikli başlık olan eğitim konusu da Meşveret'teki yazılarda sık sık ele alınmaktadır. Eğitimle bağlantılı olarak değinilen konuların başında da çalışmaya verilen değer gelmektedir. Ahmet Mithat Efendi'de ticaret yapmaya verilen önemle ortaya çıkan ütiliter zihniyet, Ahmet Rıza'da verimli iş yapmayı teşvik etmekle belirginleşmektedir. Gazetede eğitime verilen öneme karşın, İmparatorluğun gerilemesi, parçalanması ve milliyet sorunu gibi konular eğitime göre daha çok yer kaplamaktadır. Bu konularla ilgili yazılan makalelerde İmparatorluğun durumu tartışılmakta ve Batı'nın müdahaleleri kınanmaktadır. Halil Ganem makalelerinde dış güçlerin İmparatorluğun işlerine karışmalarını eleştirmekte ve bütün Osmanlıları bu müdahaleleri önlemek için birleşmeye davet etmektedir. Bu yaklaşımın ortaya koyduğu Osmanlıcılık, Jön Türklerin fikirlerinde en açık görülen ve en kolay tespit edilen görüştür. Bu noktada Meşveret'in kurucularının da farklı dinlerden oldukları gözden kaçmamalıdır; Yahudi Albert Fua ve Hristiyan Halil Ganem kurucular arasındadır. Böylece ayrı dinden olanların bir amaç etrafında birleşebilecekleri fikri kuruluştan itibaren varlığını korumaktadır. Albert Fua'ya göre her birinin ayrı bir dinden olmuş olması, kurmak istedikleri birliğin simgesi sayılmaktadır. Başlangıçtaki bu düşünce de Osmanlıcılık fikrinin hakimiyetini göstermektedir.

Meşveret'in Batı'yı suçlamaya yönelik makalelerinden en önemlilerini yazan Halil Ganem emperyalizm aleyhtarlığını yazılarında açıkça belli etmektedir. Yazılarında Padişah da tebaasının haysiyetiyle oynamakla suçlanmaktadır.

Meşveret'te gazetenin genel duruşuyla bağdaşmayan bir makale de yer bulmuştur. Şer'i mahkemelerinin yerine nizamiye mahkemeleri koyma çabasının yarattığı kargaşalıklara değinen "Adalet" ismindeki makalenin yazarı Hoca Kadir Efendi'dir. Böyle İslamcı bir tezi dile getiren yazar ile Ahmet Rıza arasındaki fark ancak 1910'da Hoca Kadri'nin başka bir yayını dolayısıyla tam anlamıyla belli olmuştur. Hoca Kadri'nin yazılarının gazetede çıkmasının sebebi Balkanlar'daki mahalli komitelerin Ahmet Rıza Bey'in dinsizliğinden şikayet etmeleridir. Bu yazılar şikayetlere karşı Meşveret'e dini anlamda bir itibar kazandırmıştır.

İç meselelerin çözümü için dış güçlere başvurmanın doğru olmadığını sürekli olarak vurgulayan Ahmet Rıza reform kavramından ne anladığını da açıkça ifade etmiştir. Ona göre

reform kelimesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan belli bir kesime verilen ayrıcalıklar anlamında kullanılmamalıdır. Ahmet Rıza yazılarında reformun tüm toplumu kapsayıcı daha geniş bir anlamına yer vermekte ve reformu Osmanlı İmparatorluğu'nun tümünü ilgilendiren bir bütün olarak tanımlamaktadır. Ahmet Rıza her sayının başında yer alan başmakalelerinde imparatorluğun durumunun sorumluluğunu Padişah'a yüklemekte ve belirgin bir Padişah aleyhtarlığı sergilemektedir. Ancak yazarın saldırganlığı her zaman kalemiyle sınırlı kalmakta, fiiliyata geçme noktasında sona ermektedir. Ahmet Rıza Meşveret'in yayın hayatına başlamasından sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şiddet usullerine başvurmayı düşünmediğini bildirmiştir.

Ahmet Rıza Bey'in Padişah karşıtı bu söylemi hilafete yönelmiş değildir. Başyazar, hilafeti Al-i Osman'ın “zerrece söz geçmez mal-ı meşruu” olarak tanımlamaktadır. Jön Türkler hakkında Avrupa'daki ilk eseri yayımlayan Habib Antony Salmoné, hilafetin Al-i Osman'a ait olduğu konusunda onunla aynı fikri paylaşmış fakat bir noktada Ahmet Rıza'nın eleştirilerine hedef olmuştur. Hilafetle ilgili kaleme aldığı bir makalesinde Salmoné Arapların Türkleri “ecnebi” saydıklarını savunmuştur. Ahmet Rıza bu teze şiddetle karşı çıkmakta ve Salomé'nin sözünü ettiği hislerin ortaya çıkmasında sorumluluğu Padişah'ın beceriksizliğine yüklemektedir. Durumun reformla düzelebileceğine inanmaktadır. Bu noktada Ahmet Rıza'nın milliyetçilik akımının ne kadar patlayıcı bir madde olduğunu anlamadığı görülmektedir. Millet kelimesinin Jön Türkler tarafından Osmanlıcadaki anlamıyla kullanıldığı, millet kavramının anlaşılmadığı göz önüne alınırsa Ahmet Rıza'nın tutumu şaşırtıcı değildir.

B) MEŞVERET'İN FRANSIZCA EKİ

Fransızca ekin başında *positiviste*'lere özel olan *Ordre et Progrès* kelimelerinden sonra *Organe de la jeune Turquie, publiée sous la direction de Ahmet Rıza* diye yazılıdır. (Ülken,1999:130) Fransızca ekteki yazıların en belirgin özelliği, Türkçe Meşveret'e göre daha serbest bir üslubun varlığıdır. Gazetede yazılarında merkezin bazı direktiflerinin etkisinde olan Ahmet Rıza, ekteki makalelerinde kendini daha rahat ifade edebilmektedir. Örnek olarak ihtilal aleyhtarlığı konusunu göstermek mümkündür. Bu fikrin Türkçe Meşveret'te kaleme alınması yayın hayatından ancak bir süre geçtikten sonra görülmektedir. Oysa şiddet usullerine karşı çıkan görüşler Fransızca Meşveret'in daha ilk sayısında dile getirilmekte ve

tüm yayın hayatı boyunca da devam etmektedir. Ahmet Rıza Bey'in bu konudaki düşüncelerinin kaynağını Comte'un ihtilal aleyhtarlığı oluşturmaktadır. Mechveret'e göre kanlı bir ihtilal yabancı müdahalesine yol açacağı için sakıncalıdır, memleket için zararlıdır. Dış güçlerin müdahalesine karşı Türkçe Meşveret'te de ortaya konan tutum düşünüldüğünde, bu tehlikenin üzerinde ısrarla durulmasının sebebi anlaşılmaktadır. Yabancı müdahalesine şiddetle karşı çıkan Mechveret'te Halil Ganem'in de antiemperyalist tutumunu keskinleştirdiği görülmektedir. Ganem, Avrupa'nın gerçek yüzünü gösterdiği için Jean Jaurès'e hayran olduğunu belirtmektedir. Avrupa'nın gerçek yüzünden kastı "riyakar, vahşi bir egoizmle ve utanılacak bir makyavellikle malul" şeklinde bir nitelendirme dir.

Antiemperyalizm konusu en sık işlenen temalardan biridir. Ahmet Rıza Bey'e göre, kapitülasyonları ve yabancıların ayrıcalıklarını korumayı amaçlayan Batı devletleri, imparatorlukta ki milliyet sorununa bir çare bulmak istememektedir. Kapitülasyon aleyhtarlığına Avrupa devletlerinin Türklere karşı yönelen ve İslam aleyhtarlığı ile beslenen kuşkucu tutumları eklenince, antiemperyalizm eleştirileri daha da sertleşmektedir.

Mizancı Murat'ın 1897 yılında Türkiye'ye dönüşünden sonra, Ahmet Rıza'nın lideri olduğu grubun durumu üzerine düşündüğü anlaşılmaktadır. Bundan sonra Mechveret'te bazı fikirlerin daha açık ve net ifade edilmeye başlandığı görülmektedir. Anayasanın tekrar yürürlüğe konması amacının yanı sıra ileri sürülen başka fikirler de göze çarpmaktadır. Örneğin Anayasanın dönemin koşullarının gerektirdiği şekilde değiştirilmesi önerisi savunulmaktadır. Ayrılıkçılıkla ilgili fikirler, Ahmet Rıza'nın merkezi imparatorluk görüşünü yansıtmaktadır; Mechveret'te ayrılıkçı eğilimler taşıyanlar düşman olarak nitelendirilmektedir. Merkezîyetçilik görüşü özellikle 1902 Jön Türk Kongresi'nde muhalif fikirlerle karşılaşmıştır. Bunlardan en önemlisi Jön Türk grubunun Ahmet Rıza ve Mizancı Murat'tan sonra üçüncü fikir önderi olan Prens Sabahattin'in liderliğindeki harekettir. Niyazi Berkes'in ifadesiyle Sabahattin, ihtimal ki Avrupa'da prestij kazandırır düşüncesiyle, II. Abdülhamit'in iki kızkardeşinden birinin oğlu olduğundan kendisine "prens" unvanını takmıştı. (Berkes,2007:396) Müdahaleciliği savunan Prens Sabahattin ve grubu Ahmet Rıza'nın liderliğindeki adem-i müdahaleci grubun karşısında yer almıştır. Sabahattin "merkezîyetsizlik ve şahsi teşebbüs" hakkındaki esas fikirlerini bir program halinde ortaya

koyduğunda Ahmet Rıza ve arkadaşları merkez olmazsa memleket de olmaz diyerek bu fikre karşı koymuşlardır. (Ülken,1999:133)

Mechveret'teki yazılarda İslam konusu da ele alınmış, ve dinin sosyal değeri üzerinde durulmuştur. Ancak Türkçe Meşveret başlığı altında bahsedilen Hoca Kadri meselesine benzeyen durumlar yaşanmamıştır. Fransızca ek, İslamın sosyal yararlarını vurgulamakla beraber dini prestij sağlama amacı gütmemektedir. Dinin sosyal değerini savunan yazılarda belirli olan unsurlardan biri de Ahmet Rıza'nın gelenekçiliğidir. Fransızca ekin programında da belirtildiği gibi esas mesele, Şark medeniyetinin orijinalitesini muhafaza etmek ve Garptan yalnız ilmi gelişmeleri, milletin hürriyete ulaşmasında gerekli unsurları almaktır. Comte'un etkisi bu noktada da belirgindir; medeniyetleri zedeleden gelişme sürecine katma fikri temel alınmaktadır.

Yazılarında Ahmet Rıza'nın devlet yönetimi hakkındaki düşünceleri de ortaya çıkmaktadır. Bu düşünceler arasında zaman zaman otoriterlik eğilimleri belirlemektedir. Mechveret'te çıkan "Les Deux Pouvoirs" isimli makalesinde günlük hadiselerin cemiyetin bir süre daha kuvvete dayanmak zorunda kalacağını gösterdiğini yazmaktadır. Albert Fua'ya göre otorite prensibi, Ahmet Rıza'nın kuvvet ve iktidar kavramlarına dayanan siyasi sisteminin en belirgin unsurlarından biridir. Fua, Ahmet Rıza'nın düşündüğü yönetim biçiminin de "bir Vekiller Meclisinin ve Devlet Şurasının ilımlılaştırdığı monarşik bir rejim" olduğunu savunmaktadır. Ahmet Rıza'nın düşüncelerinde elitist bir yaklaşım da mevcuttur. Devlet yönetiminin bir elitin eline teslim edilmesi gerektiğini savunan bu yaklaşım, Mizancı Murat'ın fikirlerinde de görülmektedir. Murat Bey'in yazılarında en belirgin başlıklardan biri siyasi elit yetiştirme konusudur. Ancak unutmamak gerekir ki, sözü edilen iki Jön Türk lideri arasında benzerliklerden çok fikir ayrılıkları ağır basmıştır. Ahmet Rıza ve Murat Bey arasında ilişkiler olumlu başlasa da bu durum uzun sürmemiştir.

"Murat vakıa Meşveret'te önce çok iyi karşılanmış görünüyor. Londra'dan Ahmet Rıza'ya gönderdiği mektup (18 Aralık 1896) Meşveret'te yayınlanıyor. Orada *Yıldız Sarayı ve Babiali* adlı risaleyi yayınlanmak üzere gönderdiğini söylüyor ve Paris'teki grubun çalışmalarını tebrik ediyor. Ahmet Rıza mektup sahibini "müdekkik, doğru sözlü müverrih" diye tanıtıyor. Fakat ondan sonra, bir süre Paris'te kalan Murat'la Ahmet Rıza'nın münasebetleri

gerginleşmeye başlıyor.” (Ülken,1999:128) Ahmet Rıza grubunun açıkça Pan-Ottomanist, Murat Bey’in ise açıkça Pan-İslamist olduğunu belirten Niyazi Berkes iki liderin görüş ayrılığını şöyle ifade etmektedir: “Ahmet Rıza’nın amacı dürüst bir yönetim kurularak eğitimin ve müspet bilimlerin gelişmesini, yayılmasını sağlamak olduğu halde, Murat’ın amacı İslam şeriatını uygulayacak bir Pan-İslam devleti kurulmasıydı. İki adamın temsil ettiği gruplar arasındaki çatışmalar boyunca, Ahmet Rıza grubu onun İslamcılığıyla alay etmeye, Murat da onları dinsizlikle suçlamaya başladı.” (Berkes,2007:396)

Mechveret’te dikkati çeken bir başka konu Ahmet Rıza’nın halka karşı güvensizliğidir. Bu görüşü, halka yukardan bakan ve memleketin durumunda halka da sorumluluk yükleyen anlayışıyla bağlantılıdır. Halk kitlelerinin Jön Türk propagandasına tepkisiz kalması bu güvensizliği gittikçe arttıran bir etken olmuştur. Ahmet Rıza halkı ikna etmenin ve kitleleri kazanmanın zorluğundan bahsetmektedir. Mechveret’te yayınlanan “Le Sultan et les Princes” adlı makalesinde hanedana sıkı sıkı bağlanan halk, önderlerinin açıkça bir taklidini yapmaktan ileri gidememektedir. Ahmet Rıza’nın halka karşı tutumunun temelinde elit teorisini de paylaştığı Gustave Le Bon’un etkisi bulunmaktadır. 1907’de yayımlanan “La Crise de l’Orient” kitabında, kitlelere karşı duyduğu şüpheyi, bunu arttıran bir diğer faktörle, yani Batı’ya güvensizlikle beraber ele almaktadır.

Ahmet Rıza Bey’e göre askerlik Osmanlı İmparatorluğu’nun ana unsurlarından birini oluşturmaktadır. Askeri gücün zayıflaması ve sonucunda bir meslek olarak askerliğe itibarın azalması çok tehlikeli görülmektedir. Bu düşünceye göre askerî personelin ikinci sınıf vatandaş olarak değerlendirilmesi İmparatorluğa göz dikmiş bir Avrupa için fırsat sayılmaktadır. Böyle riskli bir dönemde yapılması gereken askerliği ikinci plana atmak değil, tam tersine orduyu modernleştirerek askerî kariyere daha da önem vermektir. Ahmet Rıza, ordunun rolünü de fethetmek olarak değil, imparatorluğu kurtarmak olarak tanımlamakta ve “gaza” fikrinin yerini “vatanperverlik” fikrinin alması gerektiğini belirtmektedir. Vatanperverlik yaklaşımı tüm Osmanlıları birleştirecek bir unsur olarak Ahmet Rıza’nın Osmanlılık düşüncesiyle de uyum içindedir. Askerle ilgili ifade edilen en önemli görüşlerden biri de askerî siyasi faaliyetleri hakkındadır. Ahmet Rıza’ya göre subayların politikaya karışmaları gerekmektedir. Askerî elit, siyasal yaşamda etkin rol oynayarak iktidarın beceriksizlerin eline geçmesine engel olmalıdır.

Milleti uyaran askeri bir elitin yetiştirilmesi konusu bir kez daha Ahmet Rıza'nın eğitime verdiği önemi vurgulamaktadır. Onun düşüncesine göre kendini vatana adayacak, iradeli bir gençlik yetişmesi en önemli ihtiyaçtır ve bu doğrultuda da eğitim sisteminde reformlar yapılması yaşamsal önemde görünmektedir. Ahmet Rıza, bu niteliklere sahip bir gençliğin yetişmesinde ailenin katkısını da göz ardı etmemekte ve özellikle kadınlara düşen sorumluluğu vurgulamaktadır. Kadınlar kültürlü oldukça, topluma da daha faydalı çocuklar yetiştirebileceklerdir.

Comte'un zamanla manevi değerlere verdiği önem, Ahmet Rıza Bey'in düşüncelerinde de görülmektedir. Comte pozitivismi maddi dünyanın gerçeklerine dayanan bir anlayıştır ve Comte bu anlayışla toplumu harekete geçiren maddi unsurları ayırma amacını gütmüştür. Ancak zaman geçtikçe toplumda manevi unsurların da önemli olduğu fikrine ulaşmış ve inanç, din gibi etkenlere de değer vermeye başlamıştır. Ahmet Rıza'nın Avrupa'daki döneminin sonuna doğru bir devletin gelişmiş bir ticari medeniyete değil fakat bir "âme vigoureuse"e ihtiyaç gösterdiğini söylemesi, onun da manevi unsurlara vermeye başladığı önemi yansıtmaktadır. En baştan beri düşüncelerine temel sağlayan materyalist yaklaşımların yanında, devletlerin ruhundan bahsetmesi de Comte pozitivisminin etkisi sonucudur.

SONUÇ

Ahmet Rıza'nın düşüncelerinde hakim olan pozitivism, etkisini Batılı ilerlemeye verilen önemde göstermektedir. Memleketin kurtuluşu bu ilerlemede görülmektedir. Ahmet Rıza'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti propagandalarına tepkisiz kalan halka yön verme iddiası, düşüncelerinin otoriter tarafını oluştururken, dinin sosyal yararları üzerinde durması İslama toleranslı olan tutumunu yansıtmaktadır. Kitleleri ikna etmenin zorluğuna değinen yazara göre, gerçek çıkarlarını bilmeyen kitlelere bu çıkarlar öğretilmelidir. Ahmet Rıza'ya göre çıkarları halka öğretme işi de, ilerici fikirlerle yetişmiş subaylara bırakılmalıydı.

Bir yandan İttihat ve Terakki'nin Ahmet Rıza'nın kozmopolitliğinden kuşku duyması, diğer yandan İTC'nin 1908'den sonraki otoriter denemeleri Ahmet Rıza ile Cemiyetin ilişkilerinin bozulmasına zemin hazırlamıştır. Cemiyetin otoriter uygulamaları, ülkenin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine yol açan tutumu ve bu otoriter zihniyetin Ahmet Rıza'ya yönelik kozmopolit ithamları sonunda kendisinin Cemiyetten çıkarılmasına yol açmıştır.

II.Meşrutiyet'in ilanını takiben Meclis-i Mebusan başkanı olan Ahmet Rıza 1920'de merkez komiteden çıkarılmasına giden süreci şöyle ifade etmiştir : “Paris'ten döndüğümde Meclis-i Mebusan başkanlığına atandığım zaman İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne de başkanlık ediyordum. Genel merkezde bulunuyordum. Genel merkezin başkanlığıyla Mebusan başkanlığının bir şahısta toplanmasında sakınca görmeye başladım. Mecliste tarafsızlığımı sarsıyordu ve bir de teferruatla uğraşmak beni faydasız bir surette yoruyordu. 31 Mart hadisesinden sonra Merkez-i Umumi'den ayrıldım. Bu ayrılığın bana faydası oldu, lakin işler bozuldu. Cemiyet, nizamnamesine, mesleğine muhalif harekette bulunmaya başladı, zorba oldu. Valilerin ve diğer memurların atanmasında keyfi hareket edilmeye başlandı.” (Ahmet Rıza,1988:44)Bu sözlerden İTC'nin tutumunun Ahmet Rıza'yı rahatsız ettiği anlaşılmaktadır.

Ahmet Rıza anılarında İttihat ve Terakki tarafından tehdit edilmiş olduğunu da anlatmıştır: “Bir gün Ayan'da idim. Mithat Şükrü, Seyid, Ağaoğlu Ahmed Beyler benimle görüşmeye geldiler. Genel merkezden delege olarak geliyorlardı. Benim Ayan'da yiyecek vurgunculuğu ve diğerleri üzerine meydana gelen olaylara itirazlarımdan Cemiyetin etkilendiğini, böyle devam edersem Cemiyetten beni çıkaracaklarını bildirdiler. Cemiyetin tüzüğüne muhalif harekette bulunduğumu, Cemiyetin emellerine ve fikirlerine hizmet etmediğimi söylediler.” (Ahmet Rıza,1988:45)

Kaynakça

Ahmet Rıza (1988). *Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*. İstanbul: Arba Yayınları

Ahmet Rıza (1982). *Batının Doğu Politikasının Ahlaken İflası*. İstanbul: Üçdal Neşriyat

Berkes, N. (2007). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Kongar, E. (2007). *21.Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul:Remzi Kitabevi

Mardin, Ş. (2006). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul:İletişim Yayınları

Ülken, H.Z. (1999). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları

Zürcher, E. (2001). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları